

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Eilola, Jari

Title: Suurmies ristivalaistuksessa : Mannerheimin neljä elämää

Year: 2018

Version: Published version

Copyright: © Eilola, 2018

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Eilola, J. (2018). Suurmies ristivalaistuksessa : Mannerheimin neljä elämää. *J@rgonia*, 16(32), 205-211. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201812185179>

Suurmies ristivalaistuksessa – Mannerheimin neljä elämää

Arvio teoksista

Ahlander, Dag Sebastian. *Gustaf Mannerheimin elämä.* Helsinki: Gummerus. 2017. 400 s. ISBN 978-951-24-0567-1.

Keskisarja, Teemu. *Hulttio. Gustaf Mannerheimin painava nuoruus.* Helsinki: Siltala. 2016. 288 s. ISBN 978-952-234-385-7.

Meinander, Henrik. *Gustaf Mannerheim. Aristokraatti sarkatakissa.* Helsinki: Otava. 2017. 335 s. ISBN 978-951-1-30421-0.

Turtola, Martti. *Mannerheim.* Helsinki: Tammi. 2016. 310 s. ISBN 978-951-31-7848-2.

Jari Eilola

Suomen historiassa ei liene monta henkilöä, jotka herättäisivät yhtä ristiriitaisia ja vahvoja tunteita kuin Carl Gustaf Mannerheim. Siksi ei ole yllättävää, ettei kenestäkään suomalaisesta ole kirjoitettu niin paljon kuin Mannerheimista. Silti hänen syntymänsä 150-vuotisjuhluvuosi sai usean tutkijan tarttumaan aiheeseen. Heidän näkökulmansa ja tulkintansa keskittyivät yhtäältä kansakunnan käännekohdissa esiintyneen julkisen hahmon uudelleen arviointiin ja toisaalta kysymykseen, kuka Mannerheim oli yksityishenkilönä – poikana, aviopuolisena ja isänä.

Näistä yhtäläisyyksistä huolimatta tässä tarkasteltavat Mannerheim-kirjat profiloituvat eri tavalla. Helsingin yliopiston historianprofessori Henrik Meinanderin tutkimusta on luonnehtinut pyrkimys murtaa kansallisen historiankirjoituksen rajoja ja tarkastella Suomea osana eurooppalaisia kehityskulkuja. Tätä periaatetta hän noudattaa nytkin ja käsittelee Mannerheimia osana laajempaa ajankuvaa moninaisine geopoliittisine, kulttuurisine ja sosiaalisine viitekehyksineen. Ilmeisesti tästä syystä hänen tulkintansa Mannerheimista on näistä neljästä kirjasta kiihkottomin ja tasapainoisin. Toisaalta kirjassa korostuvat Mannerheimin sidokset ja yhteydet länsimaihin ja erityisesti

Ruotsiin. Omasta taustastaan johtuen Meinander käsittelee myös Mannerheimin etäistä suhdetta suomenruotsalaisiin.

Yhteydet Ruotsiin ja länteen korostuvat myös ruotsalaisen entisen diplomaatti Dag Sebastian Ahlanderin kirjassa. Hän kertoo lähteistöään käsittelevässä luvussa olleensa opiskelemassa Suomessa 1960-luvulla ja lukeneensa siitä lähtien kaiken mitä Mannerheimista on kirjoitettu ruotsiksi tai englanniksi. Ahlander siis tuntee esimerkiksi paljon tunnustusta saaneen J. E. O. Screenin Mannerheim-elämäkerran [1], mutta tästäkin huolimatta Ahlanderin kirjan näkökulma vaikuttaa vanhentuneelta. Osittain se johtunee siitä, ettei Ahlander tunne uusinta Suomea koskevaa historiallista tutkimusta, ja siinä esitettyjä uudelleentulkintoja. Ennen kaikkea vanhakantaisuus selittyy sillä, että Ahlander seuraa uskollisesti suurmiesperinnettä, jonka mukaan Mannerheim näki muita kauemmas eikä tehnyt virheitä, ja jossa kaikki selitetään hänen kannaltansa parhain päin. ”Kun maata johtivat [jatkosodan aikana] niin vähäpätöiset ihmiset, Mannerheimista tuli väistämättä suurempi kuin hän ehkä olikaan,” Ahlander toteaa (s. 266). Saksan osoittama kunnioitus Suomea kohtaan taas selittyy sillä, että ”Hitler lienee ymmärtänyt, että Mannerheim torjui natsismin niin täysin, että oli parasta välttää joutumasta vastatusten Suomen kanssa” (s. 271). Sotilaallisilla tai poliittisilla realiteeteilla ei ollut asian kanssa tekemistä. Useista kirkoista edelleen löytyvä äideille osoitettu ylipäällikön päiväkäsky kertoo Ahlanderin mukaan puolestaan siitä, että Mannerheim osasi ottaa huomioon tällaisetkin asiat – siitäkin huolimatta, että hän mainitsee aloitteen tulleen ihan tavalliselta rivimieheltä.

Ahlanderin suhde tutkimuskirjallisuuteen ja alkuperäisaineistoihin on häilyvä, ja siksi hän käyttää niitä paikoitellen hyvinkin samanarvoisina. Silmiinpistävää se on Mannerheimin muistelmien kohdalla. Ahlanderille ne edustavat viimeistä sanaa totuudesta. Martti Turtola, Henrik Meinander ja Teemu Keskisarja painottavat muistelmien olleen julkisen kuvan kiillotusta ja rakentamista. Lisäksi muistelmat jäivät sairastelun vuoksi monella tapaa hiomattomiksi ja viimeistelemättömiksi. Monessa kohden kaipasin Ahlanderin kirjaan myös nootitusta – joko siksi, että asia olisi ollut hyvä tarkastaa lähteestä tai siksi, että siitä olisi ollut kiinnostava tietää lisää.

Sotahistorian emeritusprofessori Martti Turtolan tutkimus edustaa jyrkkää vastateesiä Ahlanderin edustamalle suuntaukselle. Turtola katsoo, että henkilöhistoriallisten tutkimushankkeiden vaarana on, että tutkija alkaa ensin tuntea liikaa sympatiaa tutkittavaansa kohtaan, ja sittemmin hän alkaa ajatella samalla tavalla kuin kuvittelee tämän tehneen. Turtolan mukaan se ei ole ollut harvinaista Mannerheim-tutkimuksessa. Lisäksi Suomessa on vallinnut pitkään traditio, jossa Mannerheim nostetaan sotapäällikkönä kritiikin yläpuolelle ja kaikki saavutetut voitot henkilöidään häneen. Tästä syystä Mannerheimin arvostelemista on pidetty Suomen itsenäisyystaistelun, torjuntavoittojen ja kärsimyksen kyseenalaistamisena. Tradition perusta on Turtolan mukaan Stig Jägerskiöldin kirjoittaman Mannerheimin elämäkerran viimeisissä osissa 1970- ja 1980-luvulla, mutta sen viimeisimpänä uudistajana hän mainitsee kansan suosiota nauttineen Adolf Ehrnroothin torjuntavoittotulkintoineen. ”Kukapa nuorempi tai edes varttuneempi tutkija uskaltaisi ryhtyä kriittiseksi” (s. 14), Turtola kysyy ja ilmoittautuu itse vapaaehtoiseksi.

Turtola ei halua kuvata kirjassaan ”pronssipatsasta” (s. 18) vaan inhimillistä Mannerheimia. Inhimillisyys tarkoittaa virheitä, heikkouksia ja puutteita – ja niitähän Mannerheimista löytyy. Häntä leimaa muun muassa korostunut kunnianhimo ja itsekorostus, alkoholilla peitetty epävarmuus, tehottomuus ja kyvyttömyys nopeisiin päätöksiin, eikä viimeksi mainittu suinkaan koske pelkästään jatkosodan loppuaikaa vaan leimaa jo hänen tapaansa johtaa puolustusneuvostoa vuodesta 1931 lähtien. Strateginen johtaminenkin oli juuri niin haparoivaa kuin saattoi odottaa puutteellisten sotilaallisen koulutuksen ja rajallisen kokemuksen perusteella. Turtolan kirjanpidossa sellaiset sosiaalisesta taustasta nousevat ja 1900-luvun alkukymmenillä verrattain yleisestikin jaetut käsitykset – kuten epäilykset kansanedustuksellisen demokratian kyvystä tehdä päätöksiä – nähdään Mannerheimin henkilökohtaisina puutteina.

Kun kriittinen Turtola antaa Mannerheimille tunnustusta, lukija voi olla varma, että se on todella ansaittua. Hän pitää 1900-luvun alussa Aasiaan tehtyä retkeä monella tapaa ansiokkaana. Varsinaisen tiedustelutehtävän ohessa Mannerheim valokuvasi ahkerasti ja keräsi esineistöä merkittävän kokoelman. Hän toimitti matkapäiväkirjastaan kertomuksen, jota Turtola pitää kielellisesti ja tyyllillisesti korkeatasoisena. Sotilaallisiksi ansioiksi nousevat sitkeä toiminta puolustusneuvostossa ja kyky uusiutua – etenkin toisen maailman sodan aikaista pääesikuntaa koottaessa.

Varttuva Mannerheim ja nuori Suomi

Historiantutkija ja meritoitunut tietokirjailija Teemu Keskisarja kirjoittaa ratsastajapatsaan kaatamisesta tulleen jo valtavirtaa, joka ei tarjoa enää mitään uutta. Hänen mukaansa tutkija, joka haukkuu Kannaksen puolustusta 1944 ei enää altista itseään millekään. Lisäksi ”[i]hmishistoria ei kaipaa viholliseen ideologista olkiukkoa” (s. 11). Siksi –Keskisarjan mukaan– on järkevämpää suunnata huomio lapsuuteen ja nuoruuteen – jota runsaasta lähdeaineistosta huolimatta on tutkittu vähän – ja katsoa miten perheen Tyttyksi kutsumasta pikkupojasta kehittyi historiantutkijoiden piirissä ja julkisissa keskusteluissa kiistelty henkilö. Tähän vastaaminen edellyttäisi aikarajauksen venyttämistä vuoteen 1917, jolloin Mannerheim täytti 50 vuotta ja palasi Suomeen. Periaatteessa Keskisarja tekeekin niin, mutta 30 vuotta Venäjällä mahtuu kuitenkin reiluun 50 sivuun, kun kahtakymmentä ensimmäistä elinvuotta puitiin yli 200 sivua. Mutta onhan toisaalta totta, ettei 50-vuotias ole enää nuori kuin korkeintaan päänsä sisällä.

Lukija saattaisi olettaa Mannerheimin lapsuutta ja nuoruutta koskevan tutkimuksen vähäisyyden johtuvan elämäkertureiden kiireestä siirtyä suurmiehen toimintaan kansakunnan historiallisissa käännekohtissa eikä taloudellisista syistä hajoava perhe tai kangerteleva koulutaival sopineet muutenkaan suurmieskuvaan. Keskisarjan mukaan näin ei kuitenkaan ole laita. Tutkimuksen tulppina ovat ”käsialakoukerot, ammoiset sisäpiirisukkeluudet ja mikrofilmien tihrustelu” (s. 10), joiden selvittely vaatii aikaa ja istumalihaksia. Toisin ilmaistuna, syynä on ollut toisten tutkijoiden laiskuus. Nyt Keskisarja on kuitenkin neljän tohtorikoulutettavan kanssa perannut runsasta alkuperäisaineistoa – ja se näkyy kirjan sisällössä ja viiteaparaatissa. Omaa suhdettaan aikaisempaan Mannerheim tutkimukseen hän luonnehtii ”helvetin hyväksi” (s. 11) ja tutkimuksen rajaus lapsuuteen mahdollistaa kollegoiden debatoinnin ulkopuolelle asettumisen. Tutkimuksen puute koskee ensisijaisesti lapsuutta, jota on

perusteellisemmin käsitelty Stig Jägerskiöldin kirjoittaman elämäkerran ensimmäisessä osassa [2]. Haminan vuosien osalta tilanne onkin toisenlainen. Käytettävissä on teoksia, jotka käsittelevät kadettikoulun historiaa [3] ja erityisesti Mannerheimin siellä oloaikaa ja edesottamuksia [4]. Lisäksi tulevat samoihin aikoihin kadettikoulussa olleiden muistelmat, joissa esitetään myös näkemyksiä tulevasta suurmiehestä.

Keskisarja käy etenkin kirjansa loppupuolella keskustelua aikaisemman tutkimuksen kanssa ja vertaa kirjassaan rakentunutta kuvaa Mannerheimista siihen, miten kirjoittajat ovat häntä ja hänen motiivejaan tulkinneet. Erityisesti esille nousee Mannerheimin Hamina-ajan ensimmäinen holhooja, Ernst Löfström, Haminan kadettikoulun priimus, joka itsekin sittemmin palveli Pietarissa ja päätyi itsenäistyneessä Suomessa kenraaliksi (s. 123, 231, 251, 253–254). Keskisarjan mukaan kaunan siemenet kylvettiin jo kadettikoulussa. Viimeistään 1890-luvun taitteesta lähtien Löfström lukeutui niihin suomalaisiin upseereihin, jotka kokivat jääneensä lahjattomamman Mannerheimin varjoon. Sisällissodan kokemukset vahvistivat miesten välistä kaunaa [5]. Toinen muistelusteksti, jolle Keskisarja antaa suhteellisen paljon tilaa, on Christian Swanljungin selvitys kadettikoulusta erottamiseen johtaneesta skandaalista ja siihen liittyneistä homofiilisyysepäilyistä (s. 259–268). Lopputulema on kuitenkin se, etteivät Swanljungin informantit eikä asiaa hoitanut kasvatuskomitea esittänyt väittämiä Mannerheimin seksuaalisista taipumuksista, vaan viittasivat epäselvästi hänen seuransa kyseenalaisuuteen.

Vaikka Mannerheimin syntymää varjostivat 1860-luvun nälänhätä ja lähisukulaisen kuolema, hänen varhaisin lapsuutensa oli kuitenkin turvallinen ja Louhisaaren kartano hyvä paikka elää. Myöhempinä huonoina aikoina sisarusten keskinäinen tuki oli vahvaa. Vararikkoa seurannut julkinen huutokauppa nöyryytti koko perhettä, ja sen seurauksena äidin henkinen ja fyysinen terveys rapautuivat taloudellisten paineiden alla. Äiti oli kuitenkin voimakas syyllistämisen keino, jolla Mannerheimia motivoitiin: sairaalle äidille ei saanut kasata huolia ja kuoleman jälkeen hänen muistoaan piti kunnioittaa suoriutumalla. Isä katosi lastensa elämästä, mutta lähetti pojalleen satunnaisesti isällisiä neuvoja sisältäviä kirjeitä. Samoihin aikoihin alkanut koulu vei Mannerheimin etäälle äidistä ja Louhisaaresta. Koulutovereiden pilkkaan hän oppi vastaamaan nyrkein, ja ennen pitkää hänestä itsestään kehittyi kiusaaja. Muutama rikkomus oli lähellä johtaa vakaviin seuraamuksiin. Mannerheim oli valmis vierittämään vastuun ilkitöistä toisille. Hän vain sattui olemaan mukana.

Haminan kadettikoulu oli jo alusta alkaen vaikea paikka. Aikaisempi tutkimus on korostanut koulun kovaa kuria viihtymättömyyden syynä, mutta Keskisarja on toista mieltä. Virallinen kurinpito oli löysää, koska opettajat olivat ulkoistaneet kurinpidon koulun oppilaille. Tovereilta saadun kohtelun vuoksi Mannerheim piti ikänsä etäisyyttä toisiin Haminan kasvatteihin pois lukien muutamat häntä itseään nuoremmat, kuten Rudolf Walden [6]. Keskisarjan tulkinta Venäjälle hakeutumisesta poikkeaa jonkin verran aikaisemmasta. Kyse ei ollut omasta törmäilystä seuranneesta pakkotilanteesta eikä sinne lähdetty pelkästään halusta saada parempaa koulutusta. Motiivina oli oivallus, että Suomi tarjosi vain niukasti mahdollisuuksia todelliseen nousuun. Päätymisen johonkin pieneen kasarmiin oli paljon todennäköisempää eikä se nuorta Mannerheimiä kiinnostanut. Enemmän viehättivät Pietarissa käytetyt komeat univormut ja ylellinen elämäntapa. Niiden vetovoima ja toisaalta Mannerheimin

myyränkoloiksi luonnehtimien pikkukasarmien pelko pakotti nuoren miehen ryhdistäytymään useampaan kertaan aina siihen saakka, kunnes paikka Chevalier-kaartissa turvasi aseman ja vei motivaation kouluttautua lisää. Vaikka sukuverkostot auttoivat Mannerheimia, Keskisarja on vahvasti sitä mieltä, että viimekädessä Mannerheimin omat näytöt ratkaisivat joka kerta.

Meinanderin mukaan Mannerheim on tärkeä osa suomalaista kollektiivista identiteettiä – ja rinnastuu siinä suhteessa *Tuntemattomaan sotilaaseen*. Molemmat ovat klassikkoja, jotka säilyvät elävinä uudenlaisten tulkintojen avulla. Mannerheimin osalta tähän toteamukseen sisältyy suuri totuus. Hän on henkilönä, osittain omasta tahdostaankin, kadonnut kaukaisuuteen ja on olemassa lähinnä ulkopuolelta annettujen määritelmien kautta. Jokaisella on vahva käsitys siitä, mitä Mannerheim oli – ja tämän käsityksen pohjalta hän ottaa vastaan ja torjuu Mannerheimia koskevaa tietoa. Ilmiö on räikeimmillään julkisen keskustelun ryöpsähtelyissä, mutta ammattitutkijatkaan eivät ole sille immuuneja. Tämä näkyy etenkin ristiriitaisten elämäntilanteiden ristiriitaisina tulkintoina. Miten Mannerheim suhtautui Suomeen Venäjällä ollessaan ja etenkin venäläistämiskausien aikana? Selvää on, että jos Suomi olikin sydämessä, se ei vaikuttanut tekoihin. Kirjeenvaihdosta käy kuitenkin selväksi, että Mannerheim tunsii olevansa ahtaassa raossa kaksipäisen kotkan ja kansallisen herätyksen kokeneen sukunsa vaatimusten välissä. Kirjeissä asioita pyöriteltiin suuntaan tai toiseen – ja siksi halukas löytää niistä yhtä lailla todisteita Suomi-sympatioista kuin niiden puuttumisesta. Niin tai näin, Mannerheim pysyi Venäjällä ja välit Carl-veljeen katkesivat. Kaikki kirjoittajat ovat jokseenkin yksimielisiä siitä, että Mannerheim ei olisi koskaan palannut Venäjältä, ellei vallankumous olisi puhjennut. Toisaalta tällaisten kysymysten pohdiskelu osoittaa, kuinka vaikeaa Mannerheimia on tarkastella kansallisesta historiankirjoituksesta irrallisena.

Inhimillinen Mannerheim

Nämä neljä tutkimusta eivät ammenna tyhjiin Mannerheimin elämää ja persoonallisuutta, mutta niiden näkökulmat eroavat riittävästi tarjotakseen monipuolisen kuvan henkilöstä, jolla oli yhtäältä suuria kansallisia rooleja, mutta jolla tästä huolimatta oli omat heikkoutensa, ristiriitansa ja epävarmuutensa, joita hän huolella peitti rakentamansa julkisivun taakse. Lapsuus nähtävästi rampautti hänen kykynsä tunteiden ilmaisuun ja läheisyyteen. Kirjoittajista Keskisarja on sitä mieltä, että tiukalla lähdekritiikillä ja kurinalaisella lähteisiin viittaamisella Leonid Vlasovin (2002) raportoimat Pietarin naisseikkailut käyvät vähiin. Mutta ihailua ja hakkailua kuitenkin riitti.

Venäjällä Anastasia ”Nata” Arapovan kanssa solmitulla avioliitolla oli varmasti taloudelliset perusteensa – ja kummankin puolison kyvyttömyys käsitellä rahaa sitä myös rapautti – mutta se ei tarkoita, etteikö liitto olisi ollut myös emotionaalisesti latautunut. Saattaa olla, että Mannerheim kaipasi liikaa jo kehossa kuollutta poikaansa – niin kuin Turtola vihjaa (s. 110) – ja se etäännytti häntä tyttäristään. Ahlanderin mukaan (s. 76, 116, 145, 170–171, 224) Mannerheimin tyttärilleen kirjoittamat kirjeet kuitenkin kertovat isän kantaneen heistä huolta vielä toisen maailmansodan aikana. Kuinka merkittävä kirjeiden todistusarvo on? Mannerheim itsekin sai samanlaisia kirjeitä isältään, jota tuskin voi pitää aikalaistenkaan mittareilla hyvänä ja huolehtivana

isänä. Ehkä Mannerheimin tarve pitää julkinen elämä ja yksityiselämä tiukasti erillään oli olemassa jo Venäjälle mennessä, mutta siellä taipumus epäilemättä vahvistui entisestään. Sankaripalvonta alkoi jo sisällissodan jälkeen, ja se kavensi entisestään mahdollisuuksia normaaliin elämään. Vuosien kuluessa julkinen rooli kävi voimakkaammaksi ja yksityinen ihminen hävisi olemattomiin.

Mannerheimiin liitetään yleisesti kosmopoliittisuus – kielitaito, sulava liikkuminen hoveissa ja laajat henkilökohtaiset suhteet muun muassa Ruotsiin, Englantiin ja Saksaan – ja tämä puoli tulee vahvasti esille erityisesti Meinanderin kirjassa. Toiseus on kuitenkin sana, joka tuli toistuvasti mieleen näitä kirjoja lukiessa. Keskisarjan ilmausta lainatakseni, suomalaisten kansallinen herääminen ”jäi Mannerheimilta väliin” (s. 245–246) ja siksi hänen oli vaikea saada otetta siitä kulttuurista, kansansivistyksestä, puolueista ja vastarintajärjestöistä, jotka kumpusivat sen pohjalta. Sotavuosien kieliopinnoista huolimatta hänen suomensa oli kankeaa. Ruotsi oli puolestaan 30 Venäjällä vietetyn vuoden jälkeen osittain vanhakantaista. Samaa voi sanoa myös hänen elämäntavastaan. Haminan varjo, jonka loivat epävirallinen toverikuri ja häpeällinen lähtö kadettikoulusta, eristivät häntä Haminasta valmistuneista upseereista, tausta Venäjän armeijassa jääkäreistä.

Nämä kaikki piirteet tekevät Mannerheimista inhimillisemmän, mutta lukijan omista lähtökohdista riippuu, kuinka merkittävinä hän niitä pitää. Ne, jotka kaipaavat selkeitä esikuvia, pitävät niitä epäilemättä harmillisina nyansseina. Me muut näemme kuitenkin inhimillisen Mannerheimin toisella tavalla kannustavana. Hänen tarinansa osoittaa, että vaikeuksista huolimatta elämässä on mahdollista edetä ja päästä tärkeisiin asemiin. Suuriin kohtaloihin ei synnytä eikä niihin pääseminen edellytä yli-inhimillistä lahjakkuutta. Sen sijaan se vaatii työtä ja kykyä hyödyntää sopivia tilaisuuksia.

Tässä käsiteltyjen elämäkertojen välillä vallitsee selkeä jännite. Ahlanderin kirja edustaa selkeästi sitä perinnettä, jonka uhmaajana ja murtajana Turtola omassaan suurieleisesti esiintyy. Keskisarja puolestaan näkee koko myytinmurtamisen muuttuneen historian tutkimuksen valtavirraksi ja kaipaa toisenlaisia tapoja lähestyä Mannerheimia. Meinander taas on kirjoittajista konsensushakuisin ja pyrkii tasapainottelemaan erilaisten tulkintojen välillä. Näistä eroista huolimatta kaikki kirjoittajat tavoittelevat julkisuuskuvaan taakse jäänyttä inhimillistä Mannerheimia ja pohtivat sen suhdetta niihin ratkaisuihin, joita Mannerheim poliitikkona, valtionhoitaja, ylipäällikkönä ja presidenttinä teki. Yksikään kirja ei tässä nähdäkseni onnistu yksin, mutta yhdessä luettuna ne tarjoavat monipuolisen kuvan henkilöstä ja hänen monista rooleistaan.

FT Jari Eilola on yliopistotutkija ja mentaliteettihistorian dosentti Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Viitteet

[1] Esimerkiksi alun perin englanniksi ovat ilmestyneet J. E. O. Screenin teokset *Mannerheim: The Years Of Preparation* vuonna 1970 ja *Mannerheim: The Finnish Years* vuonna 1996. Screenin Mannerheim-kirjoja on myös suomennettu.

[2] Stig Jägerskiöldin *Den unge Mannerheim* ilmestyi vuonna 1964 ja Otava julkaisi suomennoksen *Nuori Mannerheim* samana vuonna.

[3] Esimerkiksi Screen & Syrjö 2003.

[4] Esimerkiksi Friman & Lind 2011.

[5] Miesten kaunaa ja kilpailuasetelmaa on dokumentoitu perusteellisemmin Lasse Laaksosen teoksessa *Mistä sotakenraalit tulivat? Tie Mannerheimin johtoon 1918–1939* (2011).

[6] Keijo K. Kulhan mukaan Mannerheimin lähipiiri oli suppea ja ystävät harvassa. Siksi Mannerheimin ja Waldenin ystävyys ja yhteistyö, joka alkoi sisällissodasta ja päättyi jälkimmäiseen kuolemaan 1946, on poikkeuksellinen ja erityisen merkittävä. Walden oli myös tärkeä välittäjä ja tasapainottaja Mannerheimin ja muiden toimijoiden (esimerkiksi puolustusneuvoston muiden jäsen ja poliitikkojen) välillä. Katso tarkemmin Kulha 2016.

Kirjallisuus

Friman, Paavo & Lasse Lind. 2011. *Kadetti Mannerheim*. Helsinki: Gummerus.

Jägerskiöld, Stig. 1964. *Den unge Mannerheim*. Helsingfors: Schildt.

Jägerskiöld, Stig. 1964. *Nuori Mannerheim*. Alkuperäinen teos *Den unge Mannerheim*. Suomentanut Sirkka Rapola. Helsinki: Otava.

Kulha, Keijo K. 2016. *Marski ja hänen varjonsa. Kahden miehen kolme sotaa ja rauhaa*. Jyväskylä: Docendo.

Laaksonen, Lasse. 2011. *Mistä sotakenraalit tulivat? Tie Mannerheimin johtoon 1918–1939*. Helsinki: Helsinki-kirjat.

Screen, J. E. O. 1970. *Mannerheim: The Years of Preparation*. London: Hurst & Co.

Screen, J. E. O. 1996. *Mannerheim: The Finnish Years*. London: Hurst & Co.

Screen, J. E. O. & Veli-Matti Syrjö. 2003. *Keisarillisen Suomen kadettikoulu 1812–1903. Haminan kadetit koulussa ja maailmalla*. Suomentanut Heikki Tiilikainen. Helsinki: Tammi.

Vlasov, Leonid. 2002. *Mannerheimin elämän naiset*. Helsinki: Schildt.